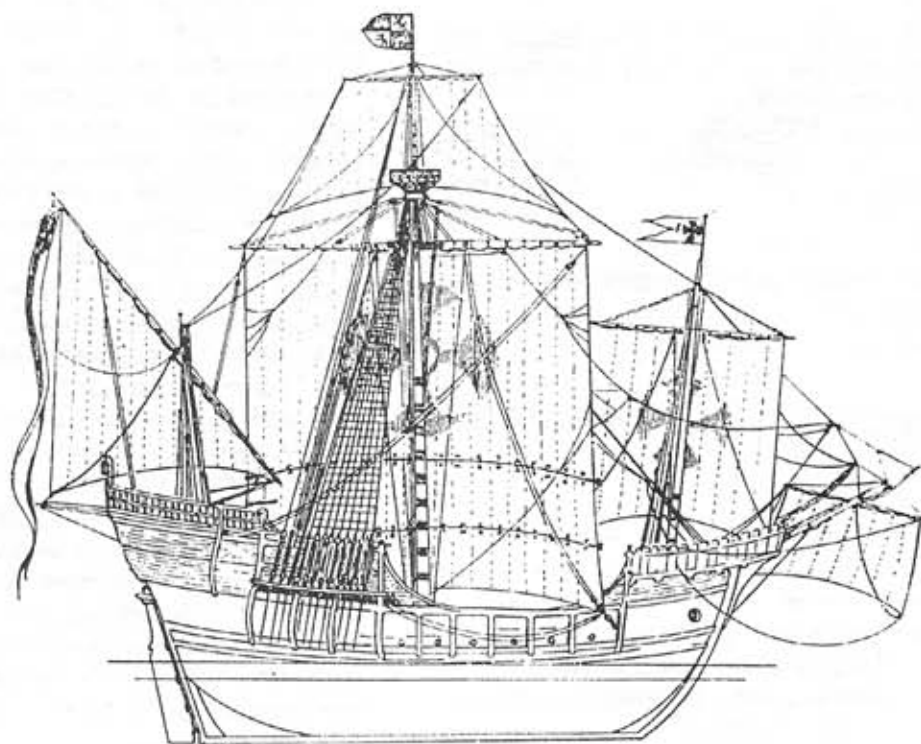

Centre d'estudis **colombins**

La caravel·la Sta. Maria. Dibuix de R. Monleón

ÒMNIUM CULTURAL

Montcada 20 pral. (Palau Dalmasas) - 08003 BARCELONA
Tel. (93) 319 80 50 - Fax: (93) 310 69 00

Butlletí del Centre d'Estudis Colombins

ANYI / Núm. 4 / 4t. trimestre 1991 / Preu: 150 Pts. - 9 FF

4

BUTLLETÍ DEL CENTRE D'ESTUDIS COLOMBINS

ANY 1/ Núm. 4 / Quart trimestre de 1991

Director: Joaquim Arenas i Sampera
Redactor en cap: Eduard Tell i Nohet
Editor: Òmnium Cultural
Secretari de redacció: Jordi Gàlvez i Pasqual

Imprimeix: CopiArt, S.A. - Villarroel 81 - 08011 Barcelona
Dipòsit Legal: B-16689/91.

Sumari

Editorial:

Vida del Centre:

Tertúlies Colomines

- III Tertúlia Colomina: Alfonso Ensenyat de Vilallonga: *Nueva luz sobre los orígenes de Colón.*
- IV Tertúlia Colomina: Teresa Baqué: *Era Paine pour joie, herald de Pere de Portugal, el futur Descubridor?*
- V Tertúlia Colomina: Joaquim Auladell: *Colom vist pels catalans del s. XIX per Eduard Tell*

Tribuna:

- Quatre teories sobre l'origen nacional del Descubridor
per Charles J. Merrill

Articles:

- Remarques sobre alguns comentaris relatius a la llengua de Colom

Notes:

- L'omissió habitual de la partícula «de» al nom «Xristoval de Colomo»
per Pere Català i Roca
- Els cinc germans Colom
- Seguint la pista de Leandre Coscó
- Epigrama R.L. de Corbaria
per Francesc Albardané

Efemèrides:

- Pere Català nou president de l'Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos

Bibliografia:

- El món de Colom, Nadala 1992 de la Fundació Jaume I
per Eduard Tell

NOTA

S'autoritza la reproducció, parcial o total, dels articles publicats en aquest butlletí, sempre que s'hi faci constar la procedència. Agrairíem que se'ns fes arribar un exemplar de les publicacions on els nostres treballs hagin estat reproduïts o esmentats o fins i tot una fotocòpia que identifiqui la publicació i la data d'edició.

Editorial

Just quan arribem a fi d'any és bo poder fer recompte de la vida i les activitats del Centre. Si esguardem el nombre de socis, la continuïtat de les Tertúlies mensuals i l'activitat de relació, podem comprovar que l'Entitat, que constituïm tots els membres, obté un balanç positiu.

I la qualitat predominant d'aquest resultat ha estat sobretot la voluntat general d'avançar pels camins del rigor i la ciència històrica, com també de cohesionar les voluntats.

Cal dir que les circumstàncies també hi han ajudat. El fet que Òmnium Cultural ens donés aixopluc a la seu del carrer Montcada, on hi ha establerta l'oficina del Centre, i el suport econòmic que ha proporcionat a les iniciatives programades ha estat cabdal per obtenir aquest romanent positiu entre la voluntat de fer i la realitat aconseguida.

Nogensmenys, cal ser conscients que la tasca és àmplia i que no s'ha aconseguit, amb tot, la difusió necessària dels nostres propòsits.

I és que cal, per dur a terme una obra reivindicativa d'estudi com la que tenim per objectiu, comptar amb la col·laboració de tots els membres de la nostra associació; i això en tres nivells: en primer lloc, la intercomunicació més gran dels membres adherits, que si bé és una realitat patent, cal activar-la. Segonament, l'aportació d'idees i opinions crítiques a fi de perfeccionar allò que es fa cada dia, i, en tercer lloc, l'increment d'associats.

Volem, doncs, des d'aquesta Editorial, convidar novament a considerar aquests tres elements els pilars bàsics per a la vida del Centre. Vida que ha de ser activa i participativa.

També l'aportació de col·laboracions per ser publicades al Butlletí, com també la documentació que hom aplegui per anar formant el corpus documentat que degudament indexat pugui furnir informació a l'abast dels estudiosos que treballen en la recerca referent al Descubridor i el món català.

Que l'any nou ens porti l'aprofundiment en la feina començada i la voluntat de continuar sense defallença en els estudis i la recerca de la Descoberta i la vida i la naturalesa de l'Almirall.

Tot fa pensar que, l'any 1992, la bibliografia de tota mena sobre el tema serà abundosa i el Centre haurà de donar el to, tant pel que fa a la presència com a la producció. Amb l'ajut i el suport de tots així ho farem.

Joaquim Arenas i Sampera
El President

Vida del Centre

III Tertúlia Colombina Alfonso Ensenyat de Vilallonga: *Nueva luz sobre los orígenes de Colón*

El 18 d'octubre tingué lloc a la cerveseria El Glaciari de Barcelona la III Tertúlia Colombina en el curs de la qual el doctor enginyer i genealogista Alfonso Ensenyat de Vilallonga ens parlà del seu llibre, encara inèdit, *Nueva luz sobre los orígenes de Colón*. El Dr. Ensenyat, que des de l'any 1969 ha escorcollat els arxius Històrics del Regne de Mallorca, de la Corona d'Aragó, l'Històric Nacional i la Biblioteca Nacional a la recerca de dades, a l'inici, de dades sobre les famílies nobles que residiren a l'Almudaina de Ciutat de Mallorca, i de la família del matrimoni Antoni Colom-Anthonina Rosselló, després.

El primer document que posà el Dr. Alfonso Ensenyat sobre la pista dels Colom de Ciutat de Mallorca fou la venda l'any 1489 d'una casa propietat de n'Antoni Colom, ratificada pocs mesos després pel seu fill Barthomeu Colom. Una investigació més minuciosa li revelà que aquesta família vengué totes les seves propietats (diverses cases a Ciutat, ravals i vinyes prop de Portitxol i en el camí de Lluchmajor, prop de s'Aranjassa) entre el 1489 i el 1490. Amb la venda de la casa pairal situada al núm. 3 de l'actual carrer Zanglada, a l'antiga Almudaina, que havia estat de la família des de feia quatre generacions, els Colom de Ciutat de Mallorca semblen «desaparèixer» de la història.

La coincidència entre l'any de la venda de la casa dels Colom i la data de la darrera assignació que el Descobridor rebé de la corona de Castella, amb les dificultats econòmiques subsegüents que degué patir, especialment tenint en compte la necessitat en què es trobava de seguir la cort fins a la consecució dels seus objectius –la signatura de les Capitulacions de Santa Fe tres anys després–, suggerí al Dr. Ensenyat una possible relació entre ambdues situacions. El Dr. Ensenyat també ha dut a terme un estudi sistemàtic dels centenars de documents originaris dels Plets sobre el Mayorazgo (1578-1608) que es conserven a l'Arxiu Històric, a Madrid. Arriba a la conclusió que el famós Mayorazgo no és més que un esborrany que no fou atorgat per notari ni ratificat pels Reis, i que mai no entrà en vigor, però que és autèntic. El conferenciant dedueix que Colom afirmà solemnement haver nascut a Gènova. El **codicil** aprovat pels Reis l'any 1501 no correspon, doncs, a l'esborrany de 1498. Atorgat davant notari el 1502, l'original i les còpies del

Codicil s'han perdut, però, segons el Dr. Ensenyat, pot ser reconstruït a través de la correspondència del Descobridor amb Niccolò Oderigo, magistrat del Ban de Sant Giorgio, i dels llegats testamentaris de *Diego* i de *Luis*, fill i nét del primer Almirall de les Índies, respectivament.

Ensenyat arriba a la conclusió que Colom nasqué el 1445 o 1446 i que començà a navegar a l'edat de 15 anys, més o menys. En efecte, alguns documents manuscrits del **Cura de los Palacios**, amic de Colom, diuen que aquest morí a l'edat de setanta anys i altres a la de seixanta, segons un recent treball publicat per la Reial Acadèmia de la Història. Pel que fa a l'arribada del futur Descobridor a Portugal, ara sabem que la primera vegada fou l'any 1469 i la segona el 1476. En fi, el **Llibre Copiador** recentment descobert ha revelat que Colom estigué a València l'any 1473 i que arribà a Castella l'any 1484.

Pel que fa a la llengua de Colom, el **Llibre Copiador** ha confirmat els catalanismes del Descobridor «que cal estudiar a fons seguint la tesi de Josep M. Castellnou». El Dr. Ensenyat ha establert en el seu llibre una cronologia dels noms amb què el Descobridor apareix a la documentació i insisteix en què el patronímic **Colomo** amb què fou conegut a Portugal i en els primers mesos de la seva estada a Castella només podia provenir de l'aportuguesament del seu veritable patronímic –Colom– i de cap manera de Colombo. A més, demostra que les primeres notícies del descobriment arribades a Itàlia el mes de març de 1493 es refereixen a un tal **Cristophorus Colom** que solament després degenera en Cristoforo Colombo.

Pel que fa a l'heràldica, el Dr. Ensenyat diu que l'escut de Colom no correspon a cap família catalana coneguda, sinó que es tracta d'un escut parlant amb un simbolisme personal que cal llegir així: «**Jo vaig conquerir (camp de gules=conquesta) la terra promesa (camp d'or=El dorado) a través de la mar**» (banda d'atzur).

La misteriosa antesignatura de Colom, és interpretada així pel Dr. Ensenyat:

«**Su servidor el Almirante de Spanya y del Mar de les Indias**», que, a la vertical, esdevé la següent jaculatòria: «**Santo Cristo, Santa María, Sant Joseph**».

El segon llibre el dedica l'autor a l'estirp dels Colom de Ciutat de Mallorca del segle XV, el principal dels quals fou n'Antoni Colom, fill de Barthomeu Colom. Per Campaner ja se sabia que aquest Antoni Colom havia estat jurat per l'estament dels Ciutadans el 1471 i el 1487 i magistrat de la Morberia l'any 1475, i per Bover que estigué a les guerres de Nàpols el 1442-1443 al servei d'Alfons V el Magnànim, i a la guerra de Granada el 1485, al servei de Ferran

el Catòlic. També se sap que fou cònsol de Florència entre els anys 1471 i 1485. Ara, gràcies a les pacients recerques del Dr. Alfonso Ensenyat, també sabem que N'Anthoni Colom fou mercader i que comerciava per mar amb blat, teles i esclaus i que fou recaptador d'impostos; que invertia els seus guanys en la compra de cases i terres i que tingué diverses filles que enllaçaren amb individus de la noblesa mallorquina, com també un fill com a mínim, anomenat Barthomeu.

Soprèn que, tot i tractar-se d'una persona acabalada, Anthoni Colom vengués totes les seves propietats l'any 1489, incloent-hi la casa pairal, i que contragués deutes que, en no poder satisfer-les, ho foren després de la seva mort pel seu hereu. En morir, Anthoni Colom, a començament del 1494, els seus escassos béns foren venuts per la Cúria del Veguer. A partir d'aquesta data ja no hi ha constància de la presència a Ciutat de membres mascles d'aquest llinatge.

El tercer volum d'aquesta tetralogia construeix un retrat robot del Descobridor a partir de les seves declaracions i intenta demostrar que n'Anthoni Colom en fou el pare. La importància de l'escola cartogràfica mallorquina, la presència a Ciutat de Mallorca des de final del segle XIII de nombrosos comerciants genovesos (De Nigro, Spindola, etc.) que realitzen una intensa activitat comercial entre els anys 1473 i 1490; la importància del comerç entre Mallorca i València, com també la presència a Mallorca de Lluís de Santàngel el Vell i dels seus fills Lluís —el futur Escrivà de Ració—, Jaume i Galceran. Aquest darrer —desconegut fins ara— casà amb Graciosa Pardo, de la potentíssima família conversa dels Pardo.

Una altra contribució del Dr. Alfonso Ensenyat a una possible elucidació dels orígens familiars del Descobridor ha estat la descoberta del parentiu dels Colom de Ciutat de Mallorca amb el vice-almirall Guillem de Sant Johan, mort el 1464, fins al punt que un nebot d'aquest nomenà hereu seu a n'Anthoni Colom, fet que podria justificar que el Descobridor digués que no era l'únic almirall de la seva família, pretensió que, si és certa —i tot sembla indicar que Colom no mentí mai— descarta molts dels candidats per ocupar el lloc del Descobridor.

Un altre argument en favor de la tesi mallorquinista del Dr. Ensenyat és que entre els anys 1450 i 1460 ha localitzat tres Miquels Ballester (els Ballester són una família establerta a Manacor des del segle XIII) i que una filla de n'Anthoni Colom casà amb un parent dels Ballester de Manacor.

Un altre aspecte important de la tesi del Dr. Ensenyat és la coincidència entre el Barthomeu Colom documentat per ell a Ciutat de Mallorca i el Bartolomé Colón que la historiografia espa-

nyola, que se suposava que havia nascut entre el 1462 i el 1464, mentre que en Barthomeu Colom se sap segur que va néixer l'any 1466. A més, a partir del 1490, Barthomeu Colom figura en diversos documents mallorquins com absent de l'illa. El més curiós és, però, que el 1512 i el 1513 se l'anomena difunt, mentre que el 1514 i el 1517 apareix com si estigués viu, quan se sap de cert que el germà del Descobridor morí a final del 1514.

El Dr. Ensenyat també ha estudiat a fons la toponímia colombina i arriba a la conclusió que dels 46 topònims que tenen un homònim al Vell Món hi ha (per ordre decreixent): un a Mauritània, Tunis i Anglaterra, dos a França i a Itàlia, 13 a Portugal i colònies, 10 a Castella (incloent-hi les Canàries i el regne de Granada), un a Catalunya (sic), un a València i 14 a les Illes. Aquests topònims originaris de les Balears generalment apareixen en enfilalls de dos o tres i els adjudica a accidents geogràfics que li recorden derrotes baleàriques conegudes per ell perfectament. Tots els topònims colombins han estat atribuïts als indrets de les derrotes mediterrànies i atlàntiques que li eren habituals.

La comunicació del Dr. Alfonso Ensenyat de Vilallonga fou seguida amb molt d'interès pels assistents, malgrat l'excepcional durada, i encara donà lloc a un fructuós debat que es prolongà llarga estona.

IV Tertúlia Colombina Teresa Baqué: Era Paine pour joie, herald de Pere de Portugal, el futur Descobridor?

El 14 de novembre tingué lloc a Barcelona, a la cerveseria El Glaciari, la IV Tertúlia Colombina en el curs de la qual la nostra sòcia i amiga Teresa Baqué dissertà sobre un tema quasi inèdit de la historiografia colombina moderna que, amb bon rigor històric, es plantejà en forma de pregunta: **fou Paine pour joie, herald del rei Pere de Portugal (IV dels catalans), el Descobridor?**

Després de recordar la participació de molts cavallers i navilis portuguesos a la guerra contra Joan II sota l'efímer regnat del rei Pere de Portugal (IV dels catalans), entre els quals es troben alguns personatges que, anys més tard (re)apareixen en l'entourage de Colom —els Deza (d'Eça) i els Yáñez (Eanes), essencialment—, la conferenciant centrà l'atenció en un personatge històric que ha passat desapercebut perquè la història no ens ha revelat el seu nom veritable, ans solament ens dona el seu nom simbòlic: **Paine pour joie.**

Aquest Paine pour joie era l'herald del rei Pere, la divisa del qual era precisament paine pour joie (Pena per joia). L'herald Paine pour joie apareix en documents de Cancelleria («Intrusos», Arxiu de la Corona d'Aragó) en cinc ocasions entre el 4 de desembre de 1464 (el regnat de lo ilustrissimo Senyor en Pere, per la gracia de Deu, rey d'Aragó e de Sicília, etc. havia començat el 21 de gener del mateix any) i el 17 de desembre de 1465 (Pere IV morí a Granollers el 29 de juny de l'any següent).

La darrera vegada que l'herald Paine pour joie apareix en la documentació conservada de l'època –Bofarull ja ressalta en la *Colección de documentos inéditos* «la desaparición de la correspondencia oficial, desde agosto de 1462 en adelante» (vol. XXIV, p. 102-103)– és formant part de l'ambaixada que, a les ordres de Jaume d'Aragó, fou enviada a la cort de Lluís XI de França, a la Borgonya i a Sicília. Com subratlla Martínez Ferrando en la *Tragedia del insigne condestable D. Pedro de Portugal* (Madrid, CSIC, 1942, p. 141-142): «Incluso había de formar parte de la comitiva su propio heraldo "Paine pour joie" (recién rescatado) [havia estat fet presoner a la batalla de Calaf de Segarra, el darrer dia de febrer del mateix any], vestido de damasco azul».

Teresa Baqué defensa amb força i diversos arguments la tesi que l'herald del rei Pere de Portugal era el futur Descobridor: I un d'aquests arguments és precisament allò que el mateix Colom escriu, en una carta enviada als reis l'any 1501: «de muy pequeña edad entré en la mar navegando y lo he continuado fasta oy...» Com molt bé subratlla la nostra companya i, creiem, per primer cop, contràriament a la interpretació tradicional, Colom no diu pas en aquest text que ells entrés a la mar com a mariner, sinó «navegando», és a dir, probablement com a simple tripulant. El fet que, a continuació, Colom digui que «ya pasan de 40 años que yo voy en este uso...» no infirma de cap manera l'argument de la Sra. Baqué. Entenem més aviat que Colom volia dir que estava molt avesat a la mar, havent entrat en ella, «de muy pequeña edad, navegando», primer com a tripulant, després com a mariner, més endavant com a pilot i finalment com a almirall.

Posteriorment –continuà la conferenciant–, quan Catalunya oferí la corona a Renat d'Anjou, en l'ambaixada que es feu, primer per entrevistar-se amb el Governador de la Provença i després a Angiers, on residia Renat, un herald, que portava les armes d'Aragó (i que molt bé podria ésser el mateix «Paine pour joie» presidí l'ambaixada esmentada.

Un altre argument important a favor de la identificació entre l'herald Paine pour joie i Cristòfor Colom és la existència al carrer barcelonès de la Bòria de dues cases que el mateix

rei Pere donà al seu herald, segons consta documentalment. D'altra banda, sabem pel testament del primogènit del Descobridor, Dídac Colom (*Don Diego Colón, per als castellans*) obert a Santo Domingo el 2 de maig de 1523 que «... entre Don Fernando Colón mi hermano e mi obo ciertas diferencias sobre razón de cierta manda que el almirante mi señor le abia fecho e sobre razón de las casas que por su testamento dezia pertenecia, sobre lo cual nos concertamos» (H. HARRISSE, *Christophor Colomb*, vol. II, p. 482).

Luis Ulloa, en *Noves proves de la catalanitat de Colom* (p. 171) es demana quines cases foren aquestes i respon: «Hom no ho ha sabut mai». «Potser –prosegueix l'erudit historiador peruà– no s'ha cercat prou per aquest cantó. Fins i tot els historiadors ignoren que Don Cristòfor hagi posseït cases, i tot fa creure que l'origen d'aquestes propietats, que l'ordenanza del **Mayorazgo** devia contenir, impulsaren Dídac –d'acord o no amb el seu germà– a mantenir aital document amagat.»

Carreras Valls també s'interessà per aquestes cases esmentades en el testament de Dídac Colom, el qual confirma l'existència d'un o més testaments autèntics de l'almirall que no tenen res a veure amb la grotesca falsificació del **Mayorazgo**, en el qual no es parla en cap moment de «las casas que por su testamento dezia (el almirante mi señor) (le) pertenecia(n)».

D'altra banda, sabem pel pare Bartomeu de Las Casas o Casaus que «Don Diego, su hijo (del almirante)» estigué «en el año 1519 en Barcelona» (*Historia de las Indias*, vol. I, cap. IV, p. 37). Quins negocis podien atreure un ciutadà castellà fill d'un navegant «genovès» a Barcelona? es preguntà la inquieta investigadora Teresa Baqué.

Hi ha una curiosa afirmació de Las Casas, segons la qual Colom reclutà a Barcelona frares borgonyons per anar a Amèrica en el segon viatge (*ibid.*, cap. LXXXI). Es dóna la coincidència que durant el regnat de Pere de Portugal, la seva tia, la duquessa de Borgonya, envià a Catalunya molts súbdits seus a lluitar contra Joan II, alguns dels quals foren fets presoners a la batalla de Calaf, en què ja hem vist que també ho fou l'herald «Paine pour joie». Aquest reclutament per part de Colom de frares borgonyons a Catalunya l'any 1493 sembla confirmar l'existència d'una relació anterior, probablement establerta durant la guerra civil, àdhuc en cautiveri, ja que tant l'un com els altres foren fets presoners a la batalla de Calaf, tan desastrosa per al bàndol de la Generalitat.

Tots els testimonis directes que tenim del Descobridor ens diuen que era una persona culta i de molt bona educació. De «bien hablado», d'«elocuente y glorioso en sus negocios», de «moderada gravedad y discreta conversa-

ció» el titlla Las Casas o Casaus, que resumeix així el seu retrat de Colom: «Representaba en su persona y aspecto venerable (ser) persona de gran estado y autoridad y digna de toda reverencia, era sobrio y moderado en el comer y beber», etc.

Colom era també un home amb una instrucció molt acurada per a la seva època, sabia llatí i escrivia tan bé que, segons el seu fill Ferran, tan sols amb això hauria pogut guanyar-se la vida. En fi, el fet que a Portugal es casés amb una dama noble pressuposa que ell mateix era de llinatge noble o, com a mínim, una persona de bona nissaga, una *conditio sine qua non* per esdevenir herald reial.

La Sra. Baqué també vol veure un indici que Colom i l'herald «Paine pour joie» són una única i mateixa persona en el fet inqüestionable que el cadafal del mausoleu de Colom que es troba a la catedral de Sevilla sigui portat per quatre heralds, fet realment insòlit i, sens dubte, significatiu.

Finalment, la documentació sobre el regnat de Pere de Portugal a Catalunya esmenta amb data de 10 de juny de 1465 un servidor reial que es deia Joan Coloma (sic) i que aleshores es trobava a Corçà, una vila de la qual havia estat canonge en Francesc Colom, representant del braç eclesiàstic i com a tal president de la Generalitat durant la guerra contra Joan II, i probable pare del Descobridor, segons la tesi de Francesc Albardané.

La conferència de Teresa Baqué va ser molt ben acollida per tots els assistents, malgrat les possibles reticències inicials a una tesi tan nova com original i suggestiva.

V Tertúlia Colombina Joaquim Auladell: Colom vist pels catalans del s. XIX

El 12 de desembre tingué lloc a la cerveseria barcelonesa El Glaciari la V Tertúlia Colombina en el curs de la qual el nostre soci i amic Joaquim Auladell, professor de didàctica de la llengua de l'Escola de Mestres, dissertà sobre el tema **Colom vist pels catalans del segle passat**. Segons el conferenciant, els catalans del segle XIX no es plantejaren la possibilitat que Colom fos català. Només Verdaguer tingué la intuïció que el Descobridor es deia Colom (amb emma final), que és com l'escriu a *L'Atlàntida*.

Fa un segle, com quedà palès en ocasió dels actes del IV Centenari —el més reeixit i digne dels quals fou la sèrie de conferències acadèmiques a l'Ateneu Barcelonès, recollides en forma de volum—, la visió de Colom que tenien

els catalans corresponia al tòpic de la genovesitat del Descobridor, del «genial nauta genovès que, al servei de la reina Isabel de Castella, descobrí un Nou Món per a Espanya».

Per als nostres avantpassats el Descobridor era alhora un savi (avançat de la cartografia i de la ciència nàutica de l'època) i una mena de profeta evangelitzador dels Indis digne d'ocupar un lloc en els altars. En una època en què adquirí molt d'auge el debat sobre la pretesa superioritat científica del protestantisme sobre el catolicisme, segons la qual totes les invencions modernes eren fruit de la «mentalitat» protestant, més activa i inventiva que la catòlica, Colom apareixia com l'arquetip del «geni» catòlic que, barrejant els invents, era capaç de grans descobriments.

En un país tradicionalment dividit entre clericals, conservadors i monàrquics, d'una banda, i anticlericals catòlics o lliurepensadors, progressistes i republicans, d'altra, Colom feia la unanimitat, sent igualment admirat i utilitzat pels dos bàndols, encara que cadascun d'ells insistís en l'aspecte de la seva personalitat que creia més important.

A Catalunya, Colom apareix com un incomprès (inicialment, els Reis Catòlics no creieren en el seu projecte) i víctima d'una conspiració (arrest i encadenament per part del sinistre Bobadilla) i d'una relegació injusta. Com a savi, evangelitzador i víctima d'un tractament injust per part dels Reis Catòlics, Colom fou durant molt de temps una figura molt popular d'allò que aleshores se'n deia la «Historia de España»! La majoria dels catalans del segle passat atribuïen, d'altra banda, la pèrdua de l'Imperi —que lamentaven— al fanatisme dels capellans i a la cobdícia dels mercaders traslladats a Amèrica. Així doncs, la corona, l'Església i el capital —poders fàctics per excel·lència— apareixen per a la majoria dels nostres avantpassats com els responsables dels sofriments de Colom i la pèrdua de l'Imperi que «el genial genovès» serví en safata a una gent plena d'orgull i de supèrbia indigna d'aital regal.

El tòpic del Colom maltractat pels Reis és utilitzat per Víctor Balaguer i Guimerà.

La situació canvià radicalment a partir de l'any 1927 en què aparegueren gairebé simultàniament els dos llibres del peruà Luis Ulloa *Colom fou català*, traduït per Domènec de Bellmunt, i *Noves proves sobre la catalanitat de Colom*, traduït per Alfons Masseres sota el pseudònim de Jaume dels Domenys.

Les conferències del professor Ulloa a l'Ateneu Barcelonès i la publicació dels seus llibres foren el punt de partida de la moderna historiografia catalana sobre el Descobridor i, per tant, de la tesi sobre la catalanitat de Colom.

A la mateixa època sembla remuntar una curiosa profecia oral (amb prohibició expressa

d'escriure-la) sobre un **Almirall** que, després d'una catàstrofe nacional, condueix els supervivents a d'altres terres i que amb el retorn a la terra d'origen donarà lloc a la instauració de la **Segona Dinastia** nacional catalana (un cop fracassat el primer intent a causa de la mort en combat contra Joan II, pare del Catòlic, del Conestable de Portugal, el Rei Pere IV, nét del Comte d'Urgell, elegit per la Generalitat de Catalunya durant la guerra contra Joan II). El pare de la profecia semblen haver estat el Dr. Dídac Ruiz, cosí de Picasso i, com ell, malagueny de naixença i català de cor, que inspirà Prudenci Bertrana la seva novel·la *Jo!* (*Memòries d'un metge filòsof*) (1925) i alguns dels seus amics com ara l'iberista Ignasi Ribera i Rovira, divulgador a Catalunya de la cultura portuguesa i el mateix Gabriel Alomar, tots membres de l'Ateneu Barcelonès. Hi ha constància que aquesta profecia messiànica i sebastianista (el rei portuguès Sebastià, que desaparegué a alta mar, però que viu i retornarà per restablir la justícia al seu poble) era recitada després de la guerra per dones mallorquines establertes al Marroc i sembla que també passà a Amèrica, seguint el model dels **paranòstics** mallorquins en què hom fa un balanç –judici de l'any passat i una previsió-profecia del que ve. Uns dels versos de l'esmentada profecia diu **el dia és fet del dia i de la nit**, de profundes connotacions per a un poble tan «dissortat» com el català, però que no ha perdut del tot l'esperança.

E. Tell

Tribuna

Quatre teories sobre l'origen nacional de Colom (*)

per Charles J. Merrill

De tots els temes relacionats amb la celebració del cinquè centenari de l'arribada de Colom a una de les Bahames, potser el menys candent és el que fa l'objecte del meu parlament.

El principal centre d'interès a la literatura recent són per descomptat les qüestions relatives al mèrit i la natura dels viatges colombins: saber si Colom era o no un bàrbar i si el món hauria estat més feliç i un lloc millor per viure-hi si ell s'hagués quedat a casa.

Però la qüestió que vull examinar és precisament la d'on s'hauria quedat Colom si s'hagués quedat a casa. Vostès trobaran en gairebé qualsevol text que llegeixin sobre el navegant, tant a nivell popular com acadèmic, que aquesta

qüestió és despatxada ràpidament, àdhuc despreciativa. Així, per exemple, la revista *Time* diu: «*Colom ha estat presentat com a castellà, català, cors, mallorquí, portuguès, francès, anglès, grec i fins i tot armeni. Era, de fet, italià, nascut a Gènova, el 1451, fill d'un llaner*». Kirkpatrick Sale escriu a *The Conquest of Paradise*, el llibre nou més important sobre el Descobridor, que «*en la darrera centúria, segons hom ha calculat, hi ha hagut almenys 253 lletres i articles acadèmics sobre el tema específic de l'origen de Colom, amb reivindicacions rivals de Còrsega, Grècia, Quios, Mallorca, Aragó, Galícia i Portugal, per no esmentar França i Polònia, però com que cap d'ells ha reeixit un examen aprofundit, sembla raonable, ara per ara, acceptar l'origen genovès, que de fet és afavorit per una quarta part, la quarta part més raonable, d'aquests treballs*». Aquest punt de vista és el que mantenen les biografies acadèmiques corrents sobre Colom en anglès, espanyol, francès i italià, de Samuel Elliot Morrison, Antonio Ballesteros Beretta, Jacques Hesse i Paolo Emilio Taviani.

Ara bé, hi ha dos tipus de raons per tal de rebutjar d'una manera més o menys superficial les teories no genovistes sobre els orígens de Colom: el primer és la força, o la força aparent del punt de vista ortodox: els documents d'arxiu que atesten l'existència a Gènova d'un Cristoforo Colombo; les afirmacions fetes per testimonis tan antics com el seu fill Fernando, Bartolomé de Las Casas, Pere Màrtir d'Angleria, Andrés Bernáldez, Gonzalo Fernández de Oviedo, segons els quals Cristóbal Colón era de la Ligúria; la pròpia voluntat de l'almirall quan diu de la ciutat de Gènova que «*en ella nació y de ella salí*» i l'enorme pes dels medis acadèmics moderns i la tradició.

El segon grup de raons ha estat fins i tot més poderós en donar suport a la versió comuna de la pàtria de Colom, si bé és intrínsecament menys vàlid: un escepticisme legítim sobre el treball d'historiadors afeccionats i teòrics de la conspiració, el gran nombre de tesis alternatives, la seva mútua contradicció, el paper del nacionalisme i el regionalisme en l'elaboració, la confusió dels temes de l'origen de Colom amb altres de relacionats però diferents com ara la Inquisició, la Llegendà Negra, l'avaluació del regnat dels Reis Catòlics i la descoberta i la conquesta europea d'Amèrica, i, finalment, la complexitat i el volum de les disputes que envolten la qüestió de la nacionalitat del Descobridor, sobre la validesa de documents tan fonamentals com la biografia de Fernando Colón, el *mayorazgo* instituït per l'Almirall i el diari del seu primer viatge, sobre el significat de la *sigla* que Colom féu servir com a signatura, sobre la llengua nativa dels exploradors, i sobre els llargs processos que la família Colón va

emprendre per establir l'herència del seu avant-passat.

El que vull fer avui és ignorar el segon grup de raons extrínseques, i referir-me solament d'una manera superficial a les intrínseques del primer grup, presentar breument els arguments a favor de quatre teories segons les quals Colom fou d'una regió del que ara és l'estat espanyol. Com a màxim, una d'aquestes teories és veritat i, haig d'admetre, de bon antuvi, que una d'elles ho és, però totes són interessants i dignes de prendre-les en consideració. Necessàriament seré més breu del que exigeix allò que podríem considerar un veritable coneixement, a la vegada que haig d'admetre d'altres teories que són, com a mínim, igualment plausibles, com la corsa i la portuguesa; però espero persuadir-los que cap d'elles mereix el desdeny i el menyspreu amb què són despatxades pels paladins del genovisme.

Abans de començar, permeteu-me recordar-vos alguns fets que fan qualsevol teoria no genovista més plausible del que pot semblar a primera vista a qualsevol que faci assumpcions sense garanties sobre allò que nosaltres coneixem de la vida de l'Almirall: Colom mai no digué que fos genovès o, en cas que el document dit del *mayorazgo* fos l'autèntic, només ho digué una vegada.

Sempre escrigué en espanyol o en llatí, mai en italià, estàndard o dialectal, excepte dues notes curtes i problemàtiques. Mai no fou dit genovès o italià per Ferran o Isabel ni en cap document oficial de les cancelleries castellana o aragonesa. El seu germà Diego fou naturalitzat castellà, però no fou pas titllat de genovès en els documents de naturalització. Colom mai no signà amb el seu nom i mai no esmentà els seus pares; de fet, *escollí deliberadament deixar en l'obscuritat tot allò relacionat amb el seu lloc de naixement i la seva família.*

La ciutat de Gènova tampoc no semblà considerar-lo un ciutadà seu i el seu fill Fernando no hi trobà parents en un viatge efectuat després de 1506. Els primers anys de l'home que arribà a Castella l'any 1485 i que més tard fou anomenat *Cristóbal Colón*, la vida del qual podem reconstruir a partir de declaracions sobre ell fetes per altres, en molts detalls no coincideixen amb la vida de l'home que els documents dels arxius genovesos atesten que s'anomenava Cristoforo Colombo, nascut el 1451. A més, els primers biògrafs del Descobridor, fins i tot aquells que el conegueren a ell o la seva família, foren molt vagues en escriure sobre la seva infància i joventut, com si no sabessin massa sobre elles o com si sabessin més del que estaven disposats a dir.

Per exemple, qualsevol que fos qui escrigués el primer capítol de la *Vida del Almirante* de Fernando Colón –i sembla gairebé segur que no

fou pas el seu fill– diu que «alguna gent diu que és de Nervi, altres de Cugureo, altres de Bugiasco, altres que era savonès, altres genovès i alguns van tan lluny com per fer-lo de Piacenza –Plasencia, en espanyol– on hi ha alguna gent honorable de la seva família».

1. La tesi extremenya

La primera de les teories que tractarem –la primera des del punt de vista cronològic, no pas de la seva probabilitat– sustenta que Colom fou de Plasència, però no pas de la Plasència italiana sinó de la d'Extremadura. Pascual Madoz reivindicà aquest origen, sense oferir-ne cap prova o argument, en el seu *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (1849), una pretensió que fou elaborada per Vicente Paredes en un número de la *Revista de Extremadura* de l'any 1903.

Segons aquesta tesi, el pare de Colom fou un senyor de la família plassentina dels Monroy i la seva mare la germana del bisbe de la ciutat, Gonzalo de Santa María. El seu pare hagué s'exiliar-se com a conseqüència d'haver donat suport al bàndol perdedor en els conflictes civils contra el rei de Castella.

La mare es trobava a Gènova, camí del Concili de Basilea per tal de trobar-se amb el seu germà bisbe quan nasqué el seu fill, el futur Descobridor d'Amèrica. Quan el 1485 aquest nen tornà a Castella en recerca de l'ajut dels Reis Catòlics, dissimulà la seva autèntica identitat i els cognoms perquè la família de la seva mare era jueva: el seu avi s'hauria dit Salomón Halevi, que, en convertir-se, canvià el seu patronímic pel de Pablo de Santa María. Colom es deia Colomo o Colón perquè el seu pare hauria lluitat a la batalla de la Colmena. La familiaritat del Descobridor amb les escriptures hebrees, el seu desig d'ajudar la reconquesta de Jerusalem i la seva freqüent invocació del nom de Santa Maria són evidències de la seva pertinença a la família de Salomón Halevi. Les lletres de la sigla que féu servir com a signatura foren l'acrònim de **Xroferens ex Elisabeta Soror Matis Sanctae Mariae**.

L'explicació extremenya dels orígens de Colom no rebé el suport de massa historiadors, o, de fet, de cap, pel que sembla.

2. La tesi gallega

La primera tesi no genovista que causà una veritable commoció fou la gallega. Celso García de la Riega, en conferències, articles i un llibre pronunciades i escrits entre els anys 1898 i 1913, pretengué que Cristóbal de Colón fou el

veritable nom del Descobridor i que pertanyia a la família dels Colóns documentada a Pontevedra en documents dels segles XV i XVI. Aquesta família comptava amb un Bartolomé, un Domingo i un Critobo i estava relacionada amb una família Fonterosa els noms de la qual –inclòs el de Susana– indicaven l'origen jueu. García de la Riega deduí que el Cristóbal i Bartolomé, que esdevindrien famosos, van néixer a Pontevedra –el primer l'any 1436– de Domingo de Colón *el Mozo* i Susana Fonterosa, que durant la seva joventut els havien acompanyat a Gènova, escapant de les guerres civils i de l'antisemitisme que aleshores feien furor a Galícia.

L'argentí Rafael Calzada, l'any 1920, i el paisà de García de la Riega, Prudencio Otero Sánchez, el 1922, publicaren llibres que defensaven la tesi galleguista i la feren conèixer internacionalment. Aquests autors defensaven el pare de la tesi galleguista de les acusacions de manipulació de documents i afegiren als seus arguments una crítica més completa de la versió tradicional dels primers anys de la vida del Descobridor, insistint en què l'experimentat marí Cristóbal Colón, nascut el 1436, no podia ser (el mateix home que) el cardador de llana Cristoforo Colombo, nascut el 1451, que apareix als documents genovesos, molts dels quals no són, per cert, autèntics.

A Pontevedra hi ha una tradició oral segons la qual el Descobridor d'Amèrica fou un dels naturals del país, la qual cosa explicaria que no parlés italià i sí, en canvi, molt bé l'espanyol, encara que amb galleguismes, alguns d'ells propis de l'àrea de Pontevedra com ara *inchir*, *oscurada* i *carrasco*. La seva escriptura no era pas la italiana sinó l'espanyola. Els noms que donà a illes, badies, etc, del Carib eren de la ría de Pontevedra. El Descobridor reconegué que Espanya era el país dels seus pares en fer servir expressions com *nuestro romance*, referint-se a l'espanyol, i en citar la profecia de l'abat Joachim de Calabria, que digué que *de España saldría* la persona destinada a reconstruir la Casa de Mont Sió.

Colón no insistí en la seva identitat real i fins i tot s'autonomenà genovès en el *mayorazgo*, en part, perquè Galícia s'havia rebelat contra els Reis Catòlics però, sobretot, perquè el coneixement dels seus orígens plebeus i jueus no l'haurien ajudat a aconseguir el suport que necessitava d'aquells monarques i de la supèrbia de la noblesa castellana.

Bé que la tesi gallega fou popular entre les comunitats gallegues d'Amèrica del Sud, la seva conseqüència principal fou l'enfortiment de la versió tradicional, especialment després que diversos documents en els quals García de la Riega basà la seva tesi resultaren haver estat trampejats. Els investigadors italians foren

esperonats per produir, fins i tot, més documents dels arxius locals sobre la família Colombo, el més important dels quals fou l'anomenat document Assereto que mostrava el Colom lligat participant en activitats a Portugal i les Açores el 1479, i que proporcionava una connexió més estricta entre Colón i Colombo de les que anteriorment s'havien pogut establir.

3. La tesi castellana

Les veus dissidents no s'havien apagat, tanmateix, i noves teories seguiren veient la llum. Una de les més intrigants és la castellana, presentada per Ricardo Sanz, Margarita del Olmo i Emilio Cuenca en el llibre *Nacimiento y vida del noble castellano Cristóbal Colón* (1980). Els autors basen la seva tesi en els fets següents: 1) La primera i probablement l'única llengua que Colom escrigué fou el castellà. 2) Quan empenqué el seu primer viatge fou tractat com a noble pels Reis Catòlics i per la noblesa. 3) Colom pretenia no ser l'únic almirall de la seva família. 4) A la cort, entre els seus defensors i amics, hi havia Luis de la Cerda, duc de Medinaceli i fill de Leonor de Mendoza; el germà de Leonor, Pedro González de Mendoza, «Gran Cardenal d'Espanya» i el seu nebot Íñigo López de Mendoza, segon comte de Tendilla. 5) Un únic i desconegut arquitecte resultà ésser l'autor de tres edificis proto-renaixentistes de Castella: el convent de Sant Antoni, a Mondéjar; la façana del col·legi de la Santa Creu, a Valladolid, i el Palau ducal, a Cogolludo. Tots tres foren construïts entre els anys 1489 i 1495, i foren encarregats pels més amunt esmentats, el segon comte de Tendilla, el Gran Cardenal d'Espanya i el duc de Medinaceli. El disseny d'aquests edificis és sorprenentment similar al de l'església parroquial de Santa María Magdalena a Mondéjar, l'arquitecte de la qual sabem que fou el *maestro cantero* del comte de Tendilla, un tal Cristóbal de Aldonza. Una inexplicable i fascinant similitud dels quatre edificis és la profusió d'escultures ornamentals que representen garbes de panís, perles naturals i perles de vidre. 6) Aldonza de Mendoza, la germanastra del marquès de Santillana –amb què estigué sovint en conflictes– i filla de l'almirall Diego Hurtado de Mendoza, i per tant tia dels ja esmentats Leonor de Mendoza i Cardenal Mendoza, morí sobtadament el 18 de juliol de 1435 al seu poble d'Espinosa de la Frontera. Aparentment havia tingut una relació amorosa amb el seu cosí Diego Gómez Manrique, comte de Treviño. 7) I finalment, el primer almirall de les Índies i el seu germà Bartolomé foren anomenats abans del 1492, segons el pare de Las Casas, els Colón de Terra Rubea. Terra Rubea significa terra espinosa, en espanyol *tierra espinosa*.

Les deduccions fetes a partir d'aquests fets –i de nou cal dir que no disposem de temps per fer justícia als arguments que en favor d'una tesi menys agosarada del que podria semblar a primera vista– són que Aldonza de Mendoza morí de sobrepant el 18 de juliol de 1435, en donar naixement al fill de Diego Gómez Manrique. Aquest nen fou criat per una família adoptiva en el poble d'Espinosa i educat pels frares jerònims d'allà, que posaren a la tomba de la seva mare indicis sobre la identitat del fill. Aquest visqué un temps als monestirs jerònims de Pavia i Florència, on aprengué arquitectura, i a Gènova, on aprengué marineria.

Probablement va concebre la idea de navegar de l'oest cap a l'Orient i ho proposà als Reis Catòlics. A causa del seu naixement il·legítim i el que ell pensà seria l'enemistat de la família del germanastre de la seva mare, els Mendoza, al principi amagà la seva identitat, però degué ser descoberta i se li va revelar, que després amb tot, no era cap impediment. De fet, fou empleat com a arquitecte –sota el nom de Cristóbal de Aldonza– per dos dels néts i un fill del seu mig oncle i n'obtingué el suport en la seva pretensió que li fos concedit el títol d'Almirall del seu avi.

Bartolomé i Diego probablement no foren els seus veritables germans, sinó germans adoptius. L'espanyol fou la seva llengua nativa, però a vegades semblava que no ho fos perquè patia un defecte de pronunciació, possiblement dislàlia, una pronúncia crònica amb accent estranger o provincial.

4. La tesi catalana

La darrera de les teories que descriuré –la que disposa de bibliografia més extensa, i l'única que encara és defensada i divulgada seriosament– és la teoria catalana. L'historiador peruà Luis Ulloa y Cisneros va publicar una sèrie de treballs al començament del 1927 que presentaven la teoria amb un gran luxe de detalls i la força del convenciment absolut. El seus punts principals –rebatuts també amb tot detall per acadèmics posteriors– eren els següents: la forma original del cognom Columbus no seria ni Colombo ni Colón, sinó Colom. I Colom és un nom català. Si hagués estat Colombo, s'hauria mantingut Colombo a Castella. Colom i Colón, les dues formes que el nom prengué allà, són simplement castellanitzacions fonètiques de Colom.

Colom no insistia en ser identificat com a català perquè la seva família havia lluitat contra Ferran i el seu pare Joan sense Fe a la guerra civil del 1462-72, que sostingué la Generalitat de Catalunya contra el rei d'Aragó.

Deixava que li diguessin Cristòfor, però el

seu nom real era Joan. Ell signava Cristoferens perquè tenia la intenció de portar Crist a les terres que descobriria. Molts dels seus col·laboradors i partidaris –Lluís de Santàngel, Joan de Coloma, Joana de la Torre, Pere Margarit, Bernat Boïl, Miquel Ballester, Antoni de Torres– eren catalans. El seu escut d'armes –que tenia abans del primer viatge– era català. La llengua natural que hi havia sota el castellà que va adquirir era la catalana. L'almirall de la flota francesa amb què va lluitar contra els genovesos el 1476, Guillem de Casanova Colom, era català i, probablement, un parent. La seva biblioteca incloïa llibres catalans. El seu fill Hernando, que no trobà parents a Itàlia, semblava buscar-los a Catalunya en un moment donat.

La variant més coneguda d'aquesta tesi és la de Salvador de Madariaga, el qual en el seu llibre *Cristóbal Colón* de 1940 va combinar Ulloa amb García de la Riega per arribar a un Colom amb avantpassats jueu-mallorquins. Aquests haurien fugit de la seva illa nativa a causa de la persecució religiosa per anar a Gènova. Allà es convertiren al cristianisme, almenys fins a cert grau, i allà hauria nascut Cristòfor. Madariaga va presentar les mateixes proves que les descrites en les tesis d'Extremadura i Galícia, tot destacant el que havia vist de la naturalesa semítica de la personalitat de Colom.

Alguns llibres abonen la teoria balear-jueva, sense la relació amb Gènova. Els més importants són els de Renato Llanas de Niubó, Gariel Verd Martorell, Nito Verdera, Rafael Bauzá Socias, Jaume Amengual i J. Castellà Gassol. Alguns investigadors, petits en nombre però –al meu parer– millors, han buscat Cristòfor o Joan Colom en el Principat de Catalunya, on hi havia una família Colom que incloïa nobles i que fou hostil als Trastàmars en la guerra 1462-72. Els millors representants d'aquest grup són Ricard Carreras Valls, Enric Bayerri Bertomeu, Josep Porter, Josep Maria Castellnou, Caius Parellada i Cardellach, Pere Català i Roca, Enric Mitjana de las Doblas, Antoni Colom i Bisbal, Teresa Baqué i Estadella i Francesc Albardané i Llorens. És des d'aquesta branca de la teoria catalana que, estic convençut, sorgirà la resposta definitiva a la qüestió de la nacionalitat de Colom.

En un moment en què els detractors de Colom el condemnen per tot, des de la destrucció del temple de Huitzilpochtli fins al forat a la capa d'ozó, els genovesos encara podrien renunciar-hi de bon grat. Els catalans, en canvi, es considerarien honorats en reconèixer-lo com un home del seu país. Però tot això no compta. Al cap i a la fi, sempre és millor aconseguir una certa aproximació a la veritat que no pas anar totalment equivocat.

No pretenc haver convençut ningú amb aquest breu estudi que la teoria genovesa és

falsa o que una de les teories hispàniques és correcta. Però espero sincerament haver donat, com a mínim, alguns motius per considerar la identificació tradicional de la nacionalitat de Colom amb un cert escepticisme, i estar disposat a considerar les esmentades teories intents de bona fe per resoldre un problema, la solució del qual és fonamental amb vista a una valoració de la personalitat i els èxits de Colom.

(*) Comunicació de l'autor al col·loqui *Rediscovering America, 1492-1992* celebrat a la Universitat de Louisiana el 27 de febrer de 1991. Charles J. Merrill és professor de literatura comparada al Mount Saint Mary College (Emmitsburg, MD 21727) i membre corresponent del Centre d'Estudis Colombins. La traducció és d'Eduard Tell.

Articles

Remarques sobre alguns comentaris relatius a la llengua de Colom

per Caius Parellada

Al marge de la munió aclaparadora de catalanismes que amaren i caracteritzen la prosa de Colom i en menys grau aquella altra escrita per Las Casas sobre el text del Descubridor (viatges tercer i primer), és útil i avinent de fer una al·lusió als comentaris que hom hi fa o hi ha fet. Així, d'una banda ens trobem amb el comentari astorador de Ramón Menéndez Pidal, que en la seva obra *La lengua de Cristóbal Colón té la gosadia de dir «tampoco en la carta de Miguel Ballester hallamos catalanismos que notar»,* amb què esbiaixadament —a peu de pàgina, en nota i referint-se a altri— nega l'existència de catalanismes en l'obra escrita de Colom. L'asseveració de Menéndez Pidal és tan enorme i errònia, com es pot veure, que donada la seva indiscutible competència, hom ha d'atribuir-la a alguna passió inconfessable o a qualsevol injunció o norma seguidora⁽¹⁾.

D'altra banda, més recentment l'eminent especialista en estudis sobre el Descubridor, Consuelo Varela, reconeix al pròleg de *Textos y documentos completos*⁽²⁾ que «hay que contar sin duda con algún que otro catalanismo». Això ja representa un pas endavant, un cert reconeixement, però tot i així s'ha de dir que és enterament insuficient en esguard de la catalanitat essencial que impregna els escrits de Colom. Ella mateixa, nogensmenys, en el glossari integrat al seu llibre inclou un enfilall de mots catalans, potser sense saber que ho siguin, amb l'equivalent genuí i entenedor en castellà actual.

Així, hi podem llegir: abalumado (*cargado*);

arambre (*cobre*); artellaria (*artillería*); caratona (*máscara*); consolativa (*consoladora*); disforme (*diferente*); despender (*gastar*); fexes (*haces*); fortuna (*tempestad*); refrescar (*avivar*); fialdad (*fidelidad*); de fresco (*recientemente*); perigo (*peligro*); letra (*carta*); launes (*planchas*); manilla (*pulsera*); repussar (*rechazar*); tiesto (*duro*); restinga (*arrecife*); resurtir (*saltar*); ribaldo (*bellaco*); sirga (*cable*); seda (*cerda*); tentar (*reconocer*) i molts d'altres.

Al marge del que acabem d'exposar, cal que fem, tanmateix, algunes observacions. Quan l'autora esmentada transcriu el tercer viatge de descoberta, dóna la lliçó següent: «*le descubrí por virtud divina... y setecientas islas denominé, allende de lo descubierto en el primer viaje...*». Ara bé, la lliçó que en dóna Navarrete, que fou el primer que va publicar el text de Colom i Las Casas, diu així: «*setcentas islas de nombre*» i hem de creure que la forma *setcentas* és la correcta, ço és, que és la que hi ha al manuscrit, puix que el mateix Navarrete remarca en una nota a peu de pàgina que el mot *setcentas* del text vol dir *setecientas*. O sia, que el que hi havia escrit era *setcentas*. Si això és així, cal que protestem de l'alteració que desfigura el caràcter català del mot⁽³⁾.

Acreix aquest caràcter la paraula *nombre*, que també en el llibre de Consuelo Varela roman modificat amb un accent aberrant, que fa que la frase no tingui cap ni centener. El text veritable no diu ni *nombré* ni *denombré*, sinó que diu *nombre*. Es tracta ni més ni menys del mot català «nombre», que significa precisament quantitat o número en castellà, que és el sentit que li escau en el context de la frase i que potser per desconeixença hom ha accentuat creient arrodonir així el període.

Un altre punt que mereix atenció és aquell en què Consuelo Varela es refereix al mot *labore* que apareix al *Diari* del primer viatge (8 de desembre) i que ella creu que s'ha de corregir per *la bire*. El fragment fa així: «*el puerto es seguro de todos los vientos excepto Norte, puesto que no le puede hacer daño alguno, porque la resaca es grande que no da lugar que la nao labore sobre las amarras*». Com veiem, és un xic incoherent, potser perquè Las Casas no compregué el sentit. Tot i així, nosaltres creiem que el *labore* ja hi està bé i en tot cas molt millor que *la bire*, perquè el verb *birar* (*virar*) no lliga ací amb els altres mots ni amb el sentit total i, a més, el pronom «la» hi és del tot sobrer.

Hem de suposar que *labore* no és més que la forma castellana del verb català llavorar (treballar, sofrir, resistir), ben viu encara en la nostra llengua. Comprovem el text i veurem, altrament, que aquest sentit és el que més li escau, el que més s'ajusta al sentit general del fragment «*no da lugar que la nao labore sobre*

las amarras». Avui encara es diu que una corda llavora quan treballa malament per refrec o per massa tensió.

Ara deixarem de banda algunes altres qüestions puntuals, com aquella tan divertida de les *pardelas* o *pardales*, per fixar-nos en tres o quatre força interessants, i que creiem que Consuelo Varela no resol amb encert. En primer lloc, ens sembla que l'atribució que fa d'ésser italians els mots colla i balç, és fora de lloc. D'entrada s'ha de dir que tant colla com balç són mots catalans, el primer amb un sentit obvi i conegut i el segon d'ús més paratgívol i camperol, amb el significat de cingle o timba. És clar que podria esdevenir-se que hi hagués mots homògrafs en italià amb un sentit diferent. Tanmateix, no sembla pas que aquesta sigui la realitat, perquè als diccionaris italians no apareix el mot colla amb l'accepció de vent –que és la que Consuelo Varela li atribueix– sinó amb la de *fune* o corda per inflingir torura o per amainar i plegar veles.

I pel que fa a *balzo*, sí que hi apareix, però és amb un sentit ben diferent, el de bot o rebot, ço és, salt, i també en llenguatge marítim, amb el de bastida mòbil per rentar per la part de fora el vaixell. I hem de destacar que l'únic diccionari que dóna el sentit de vent a balç, tal com fa Consuelo Varela, és un d'espanyol, ben segur perquè recull el mot en el text de Colom i els comentaristes i curadors subsegüents. Així doncs, podem concloure que aquests mots no són italians.

S'ha de dir, altrament, que el sentit esmentat de vent no surt per enlloc en el fragment colombí que Consuelo Varela retreu, «*esta razón hace que no naveguen, salvo con colla y por esperarle se detienen a las veces seis y ocho meses en puerto*» (quart viatge). Al contrari, el sentit propi del fragment i el de tot el seu context, on ja s'esmenta el vent, fa que el significat aclaridor sigui justament el que inclou la paraula colla en català, o sia, conjunt, nombre de coses o de persones. Aquest sentit roman establert definitivament amb el fragment de la *Crònica de Pere III* on es diu que «en lo lloc on lo navili ha costuma de sorgir collaren totes les naus per fer vela». Això tanca de cop pel que fa al significat del mot colla emprat per Colom (o els seus transcriptors). Anar amb «colla » i «collaren» semblen significar el mateix, això és, anar ajustats, anar plegats els navilis d'un estol.

Pel que fa al mot balç, davant el silenci dels diccionaris i l'únic esment que com a raó dóna l'autora esmentada per considerar-lo italià, creiem que es tracta d'un mer supòsit sense cap fonament, ja que, altrament, es tracta d'un mot propi i característic del català.

Encara cal fer altres observacions. Afirmar l'autora esmentada que Colom no distingeix la // de la /, i retreu l'opinió de Menéndez Pidal que

aqueix és un fenomen propi del portuguès i la d'Arce que es tracta d'un fenomen italià. Per la nostra banda hem d'afirmar que també és un fenomen que es dóna en català medieval, on la confusió o l'ambivalència entre la // i la / és comunament feta. Així, formes com lit, loc, longament són corrents, amb la / amb valor de //. També es refereix Consuelo Varela a la preposició *a*. Segons diu, aquesta preposició és aliena al castellà en el cas que exposa, i així aporta l'exemple del quart viatge que diu «*en su mano estava a las descubrir*». Doncs bé, aquest ús de la preposició *a* era típic i corrent en el català d'aleshores, amb un verb factitiu, en casos en què a hores d'ara s'empraria la preposició *per* o *per a*. Només cal que citem la frase clàssica, «*ordonades per tota la terra a fer o a crear Rey*»⁽⁴⁾.

També esmenta l'ús que Colom fa en el relat del tercer viatge de la forma *el* com a article neutre, dient per exemple «*del temporal*», «*el espiritual*», «*el más alto del mundo*» en comptes de «*lo espiritual*», «*lo temporal*», «*lo más alto del mundo*». Ens trobem aquí amb un altre tret característic del català, el qual, tal com ensenya Fabra, no distingia aleshores –ni ara tampoc– entre l'article masculí i el neutre. Així, trobem en Ramon Llull l'exemple famós que aporta el mateix Fabra: «no distingeix lo ver del fals». Remarquem de passada que l'article vacil·lava en els autors d'aquell temps entre *lo* i el simple *el*.

Hi ha encara dos punts més en què hem de discrepar de Consuelo Varela i que interessa escatir. El primer es refereix a l'«*estridente sala*» del 16 de novembre que l'autora corregeix per *cala*, potser sense prou raó, car el topònim *sala*, viu com a terme terrassà, potser era vàlid en el camp marítim. Hem d'atendre que al començament del paràgraf el text duu un parèntesi que expressa que *cala* és una entrada *angosta*. Per això no sembla possible que, tal com diu tot seguit el text, «*avia un lugar o rincón donde podían estar seis navíos sin anclas como en una cala*». Per tant, la lliçó *sala* segurament és la bona. I remarquem que si hom ha d'explicar el significat de *cala*, vol dir que no era pas un vocable castellà.

L'altre punt és molt més important. Consuelo Varela diu que en la versió alemanya de la lletra del Descobridor a Sanxis, «per tal com no li resulta coneguda Colonia», s'interpreta Columna, això és, les columnes d'Hèrcules, amb la qual cosa Corunya es desplaça a Cadis. Doncs bé, hem de dir que no es tracta de res d'això. Fins ara, la confusió que gairebé tothom feia era la de Cotlliure, que és allò que realment s'esmenta a la lletra, amb Catalunya; aquesta interpretació ja era prou absurda i prou maliciosa. Justament, aquest és el punt que ja va ésser resolt del tot per HARRISSE i reblat per mi mateix⁽⁵⁾.

Ara ens trobem, doncs, amb una nova i astoradora interpretació del passatge «*maior est tota Hispania a Cologna usque Fontem Rabi-dam*» de la lletra de Colom destinada a Sanxis i traduïda al llatí per Coscó i del «*en cerco tiene más que la España toda desde Colonia por costa de mar fasta Fuenterrabía en Vizcaya*» de la de Colom a Santàngel. Ara bé, la interpretació que Consuelo Varela impugna —la dels que posen Colonia a Cadis, per raó de creure que el dit mot es refereix a les columnes d'Hèrcules—, implica per part de l'autora esmentada una nova errada en donar a entendre que el lloc que correspon al nom que figura a les lletres esmentades és Corunya. En efecte, en aquest punt s'equivoca tant com els esgarriats autors de la versió alemanya susdita. Perquè el que diuen les lletres referides més amunt és que «*major és que tot Espanya*» des de Colonia per costa de mar fins a Fuenterrabía, ço és, un vogi per mar de tota la península. L'únic dubte que hi havia era el de la interpretació de la paraula Colonia o Cologna, que les versions maldestres d'aquest mot desconegut potser pels comentadors van convertir a tort en Catalunya, quan en realitat era Cotlliure, tal com va indicar HARRISSE.

Aquí ve a tomb referir-nos al viatge de circumval·lació que Colom va fer amb el corsari Casanova, precisament de Fuenterrabía a Cotlliure. Aquest viatge és definitiu en la vida del Descobridor i indirectament es veu reflectit en les lletres al·ludides. Per això, la comparació que Colom fa de l'illa Espanyola amb el perímetre de la península ibèrica és obvi que es refereix a la distància que hi ha per mar de Fuenterrabía a Cotlliure, no pas Catalunya, com deien els que feien la primera confusió.

Sobre aquest punt hi ha encara una altra versió que ja passa de mida. Consuelo Varela, a la nota 14 del pròleg, retreu que Cesare de Lollis, el savi genovista italià, corregeix Cotlliure, «darrer port d'Espanya a l'Oest (sic) com Fuenterrabía ho és a l'Est», volent dir que «el perímetre de l'illa Espanyola és més gran que la llargària de la frontera pirinenca». Com es pot veure, novament ens movem en un terreny d'imaginacions delirants.

En resum, el treball examinat resulta valuós, però incomplet, car no reflecteix el fort component català que amara la prosa del gran Almirall. Consuelo Varela fa com aquell que vol i dol, i es veu constreta a restringir el gruix d'allò que li passa pel davant. Tanmateix, la llista de mots que destaca, el mateix esforç mancat per trobar italianismes, deixant de banda la confessió de «*hay que contar sin duda con algún que otro catalanismo*», com també la declaració que és molt fàcil reconèixer en els escrits de Colom paraules d'origen mediterrani, ens diuen prou bé que allí hi ha un caràcter català que hom no vol

o no pot explicitar.

Altrament, el recurs a l'origen mediterrani per explicar els mots de Colom que no són ni castellans ni portuguesos és un ardit pobre i confusoriari. Així, sempre es podria escapolar d'una veritat desplaent. En el cas que estudiem, el possible origen mediterrani del llenguatge de Colom no implica res en contra del llenguatge del Descobridor si considerem, no sols que Catalunya era i és un país mediterrani, sinó també que durant els segles medievals senyorejaven les mars i que les lleis marítimes catalanes, amb el Consolat de Mar al davant, informava tota la vida marítima dels països riberencs del nostre mar. De manera que les paraules suara reportades de l'eminent Consuelo Varela vénen a reblar, fet i fet, les conclusions i el punt de vista que propugnem relatiu a la catalanitat del llenguatge de Colom.

- (1) Ramón Menéndez Pidal, *La lengua de Cristóbal Colón*. Madrid, Espasa Calpe, 1942 (p. 12).
- (2) Consuelo Varela, *Textos y documentos completos*. Madrid, Alianza Editorial, 1982 (pròleg).
- (3) Martín Fernández de Navarrete, *Colección de los viajes y descubrimientos que hicieron por mar los españoles desde fines del siglo XV*, 1859 i 1954 (vol. I, p. 206).
- (4) *Manual de Novells Ardits, vulgarmente apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní*, vol. I, p. 174.
- (5) Caius Parellada, *Colom venç Colombo*. Barcelona, 1987, p. 200. Henry HARRISSE, *Christophe Colomb, son origine, sa vie, ses voyages...*, vol. I, nota 40: «*il ne s'agit peut-être que de Collioure, port sur la Méditerranée, de cet côté des Pyrénées et que appartenait alors à l'Espagne*».

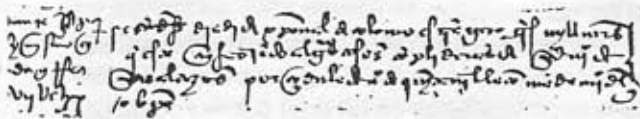
Notes

L'omissió habitual de la partícula «de» al nom «Xristoval de Colomo»

per Pere Català i Roca

Sobra raó a l'amic Josep M. Castellnou quan s'exclama, en el número inicial d'aquest Butlletí, de les errades de transcripció que pateixen alguns documents relatius al Descobridor. Certament, és de doldre la il·literalitat, especialment en aquells casos que, aparentment de correcta interpretació, manquen d'exactitud i deformen el text. A continuació tractarem aquesta qüestió, amb un exemple concret.

Gairebé tots els colombistes, en referir el primer pagament efectuat a Colom per ordre dels Reis Catòlics, el 5 de maig de 1487, manifesten —evidentment sense tenir el document al davant— que el tresorer Francisco González de Sevilla formalitzà: «*este dicho día di a Xristoval*

Colomo, estrangero, tres mil maravedies...». En rigor, el nom que assentà el pagador fou, puntualment: «Xristoval de Colomo».

L'errada comesa inicialment per l'erudit Martín Fernández de Navarrete en transcriure l'important document –avui conservat a l'Arxiu de Simancas–, fou advertida per Luis Ulloa, qui la donà a conèixer en la seva obra *América* (Barcelona, 1932, p. 157, vol. VI, de la *Historia Universal* publicada per l'Institut Gallach.

No cal dir que, deixant de banda les altres consideracions que motiva el registre esmentat estès a Còrdova –sigui per la forma *Colomo*, sigui per la vaguetat d'*estrangero*–, ens encarem amb l'eventualitat d'un protagonista que, per mitjà de la partícula «de», consent l'índole nobiliària o, almenys, no pas plebea.

Efemèrides

A la darrera Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, celebrada el mes de setembre prop passat a Amposta (Montsià), ha estat elegit president el Sr. Pere Català i Roca, soci i membre de la Junta Directiva.

La tasca de recerca de P. Català i Roca, publicada i difosa a bastament, és prou coneguda i valorada en l'àmbit dels estudis històrics.

Ens congratulem per aquesta circumstància alhora que desitgem al nostre amic i soci l'encert necessari per conduir aquesta entitat que honora amb la seva activitat científica el nostre país. Enhorabona!

Visió de la Mediterrània occidental a l'Atlas Català d'Abraham i Jafudà Cresques.

Bibliografia

L'ÈPOCA DE COLOM CATALUNYA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV

Cinc-cents anys del primer viatge de Colom (1492)

Nadal de la

Any XXV-1991

La Fundació Jaume I dedica la tradicional nadala de 1991 –aquesta fa la núm. XXV– a **L'Època de Colom - Catalunya a la segona meitat del segle XV**. El volum, bellament il·lustrat, reuneix un pomell d'excel·lents treballs sobre temes monogràfics de l'especialitat de cadascun dels autors:

- Mercaders, mariners i corsaris, per M. Teresa Ferrer.
- Les arts plàstiques: Jaume Huguet, per Joan Ainaud.
- La divinització com a estratègia de poder a la Catalunya del segle XV, per Eulàlia Duran.
- La cartografia de l'època, per Santiago de Llobet.
- La situació de la llengua catalana al segle XV, per Joan Martí i Castell.
- Els llinatges Colom, per Pere Català i Roca.
- Colom i Barcelona, per Frederic Udina i Martorell.

La monografia va precedida d'una proluxa introducció d'aquest darrer i la conclou una breu cronologia de l'època de Colom feta per Josep M. Ainaud de Lasarte.

Tots els treballs aporten dades interessants i sovint poc conegudes, i alguns rectifiquen errors d'interpretació d'èpoques anteriors: el nombre limitat de jueus catalans que el 1492 es veieren constrets a una nova diàspora en no voler convertir-se (uns 2.000, segons Jaume

Riera i Sans), car la majoria ja s'havien convertit com a conseqüència de les persecucions de segles anteriors, especialment a causa dels avalots de l'any 1391 que acabaren amb el call de Barcelona. La crisi de l'economia catalana cal situar-la, segons Maria Teresa Ferrer i Mallol, a l'època de la guerra contra Joan II «sense descartar que abans hi hagués crisis sectorials i circumstancials» i no pas al començament del segle XV com s'havia dit fins ara. La desconexió i la secessió lingüística entre Catalunya i el País Valencià, segons Joan Martí, cal situar-la a la darrerria del segle XV quan alguns valencians ja sostenien que el que ells parlaven no era català, etc.

Malauradament, en el marc forçament limitat d'aquesta recenzi no podem subratllar tots els temes d'interès per als colombistes catalans, als quals recomanem una lectura atenta de la nadala de la Fundació Jaume I, però sí voldríem atreure la seva atenció sobre alguns dels temes tractats, pel seu caràcter sorprenent o nou per a nosaltres. Així, per exemple, el treball d'Eulàlia Duran sobre la divinització com a estratègia de poder a la Catalunya del segle XV crec que ens ajudarà a comprendre aspectes importants de la guerra de la Generalitat contra Joan II i del regnat del seu fill segon, el futur Ferran el Catòlic, com també el messianisme i el mil·lenarisme de l'època, els quals tant havien inspirat el Descobridor i que podrien, àdhuc, haver inspirat –pels misteriosos camins de l'inconscient col·lectiu– la tesi de Colom fill natural del malaguanyat Príncep de Viana.

La reacció del papa Pius II davant els miracles atribuïts al Príncep de Viana –que Eulàlia Duran considera orquestrats per la Generalitat de l'època– immediatament després de la seva mort el 23 de setembre de 1461 cal qualificar-la de realment sorprenent (sobretot si la comparem amb l'actual) per a l'època. La demanda de canonització del difunt mereixé fins i tot el suport del rei de França:

«Hom anava a visitar molt sovint el seu sepulcre, plorant i relatant senyals i miracles que venien d'ell; asseguraven que a uns els havia estat retornada la vista i a altres l'oïda; deien que n'hi havia de curats de la podagra, de la lepra o de la hidropesia; algú afirmava que a prop del sepulcre se li havia restituit la llengua que abans li havien tallat. El desvergonyiment dels mentiders és infinit!

»Per terra i mar hi anaven els malalts d'arreu i dels indrets més allunyats que s'aplegaven entorn dels sepulcre. Tal vegada, entre tanta gentada, hi hauria algú que cregués curar o bé que cessés la malaltia per les mateixes forces naturals. Tot esdevenia miracle, cada cas s'engrandia exageradament i el que s'havia sentit dir

es tornava a explicar com si s'haguessin pres les armes contra el rei per defensar un home sant.»

Pere Català i Roca, sota el títol «Els llinatges de Colom», repassa exhaustivament totes les tesis o hipòtesis sobre la catalanitat o mallorquinitat del Descobridor sense prendre posició, com és habitual en ell, per cap d'elles. Entre els textos que ha tret de l'oblit figura el de la conferència inaugural del curs acadèmic 1981-82 de l'Ateneu Barcelonès a càrrec del senyor Miquel Coll i Alentorn.

En fi, Frederic Udina i Martorell tracta una vegada més en el seu article «Colom a Barcelona» el text de les Capitulacions de Santa Fe, l'autenticitat del qual defensa «totalment autèntic i còpia de l'original (...) que donaren a Colom el mes d'abril de 1492» –davant els dubtes plantejats per l'acadèmic Antonio Rumeu de Armas, el qual fou el primer a demostrar, malgrat el silenci dels dietaris oficials de l'època, que Colom estigué a Barcelona l'abril de 1493 de retorn del seu primer viatge.

En definitiva, una monografia excel·lent que recomanem a tots els estudiosos de Colom i la seva època.

Eduard Tell

La coca, nau de transport de gran calat. Èx-vot procedent de l'ermita de Sant Simó, de Mataró, conservat al Museu Comarcal del Maresme.

CONVOCATÒRIA DE DUES BORSES D'ESTUDI DE RECERCA EN ARXIU REFERIDA AL SEGLE XV

El Centre d'Estudis Colombins (Òmnium Cultural) convoca concurs per a la concessió de dues borses d'estudi per a la realització de treballs de recerca en arxiu sobre Cristòfor Colom i el món català, d'acord amb les bases següents:

1. L'import de cada borsa s'estableix en 250.000 pessetes.
2. Poden prendre part en aquesta convocatòria els estudiosos interessats en la matèria i, preferentment, els estudiants de segon cicle d'història amb coneixements de paleografia.
3. Les sol·licituds s'hauran d'adreçar al Centre d'Estudis Colombins – Òmnium Cultural (Montcada, 20 pral. 08003 Barcelona).
- 4.1. A les sol·licituds s'ha d'especificar el nom, l'adreça, el telèfon i el document d'identitat o el passaport del sol·licitant, com també una descripció detallada del tema que es vol investigar.
- 4.2. Cal adjuntar a la sol·licitud currículum amb fotocòpia dels certificats i les titulacions que s'acreditin.
- 4.3. Cal presentar també un projecte del treball que hom proposa dur a terme. Es valorarà la presentació d'alguna autoritat acadèmica.
5. El termini per a la presentació de les sol·licituds acaba el 30 de setembre de 1992.
6. La Junta del Centre d'Estudis Colombins examinarà les sol·licituds que es presentin, i en decidirà l'atorgació o no abans del 30 d'octubre de 1992. En efecte, les borses podran no ser adjudicades si cap dels projectes presentats no assoleix, a judici de la Junta del Centre, les condicions mínimes per ser atorgades.
7. L'extensió mínima dels treballs és de 50 fulls mecanografiats a doble espai –30 línies de 70 espais– escrits en una sola cara i adequadament enquadernats.
8. La forma de pagament és la següent:
50.000 (cinquanta mil) pessetes en el moment de l'acceptació del projecte de recerca,
100.000 (cent mil) pessetes en el moment del lliurament de la primera meitat del treball i, 100.000 (cent mil) pessetes més en presentar el text definitiu.
9. El Centre d'Estudis Colombins es reserva el dret d'edició dels treballs subvencionats. Si després d'un any el Centre no els edita, l'autor podrà disposar lliurement del seu text.
10. El Centre designarà un tutor per a cada investigador per tal d'ajudar-lo i orientar-lo en les seves recerques.
11. La presentació d'un projecte de recerca pressuposa l'acceptació d'aquestes Bases i dels drets i les obligacions que se'n deriven.
12. El treball haurà d'estar enllestit i ser lliurat el dia 30 de setembre de 1993.

Per la Junta del Centre d'Estudis Colombins

El President
Joaquim Arenas i Sampere

Eduard Tell i Nohet
El Secretari